

Filip Żelewski

Skryba w X Pawilonie, czyli o digitalizacji kartoteki więźniów Cytadeli Warszawskiej

Niepodległość i Pamięć 22/2 (50), 337-344

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Filip Żelewski

Muzeum Niepodległości w Warszawie

Skryba w X Pawilonie, czyli o digitalizacji kartoteki więźniów Cytadeli Warszawskiej

Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej – Oddział Muzeum Niepodległości w Warszawie posiada bogaty zbiór danych dotyczących więźniów Cytadeli przetrzymywanych na przestrzeni niemal stu lat, w okresie 1834–1929. Skrupulatne zbieranie informacji zarówno o powstańcach styczniowych, działaczach niepodległościowych, jak i bojownikach o przemiany społeczne rozpoczęto na początku lat 60. XX wieku. Impulsem do podjęcia tych działań były prawdopodobnie co najmniej dwa ważne wydarzenia. Pierwszym stało się opracowanie i wydanie dokumentów związanych z procesem Romualda Traugutta – *Proces Romualda Traugutta i Rządu Narodowego*, pod redakcją Emanuela Halicza; T. I–V, PWN, Warszawa 1960, co zrodziło wśród pracowników muzeum pomysł stworzenia szczegółowej bazy danych dotyczącej wszystkich więźniów X Pawilonu. Drugim zaś impulsem stała się inicjatywa przygotowania wystawy stałej w muzeum, co w konsekwencji wiązało się z koniecznością przeprowadzenia wnikliwych kwerend, nie tylko pod kątem historii obiektu, lecz także losów przetrzymywanych w nim więźniów. Od tej pory zespół merytoryczny Muzeum X Pawilonu stale prowadzi badania prowadzące do utworzenia rozległej bazy informacyjnej o więźniach Cytadeli. Większość kwerend przeprowadzano w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, wnikliwie analizując akta carskich instytucji i organów represyjnych: Zarządu Generał-Policmajstra w Królestwie Polskim, Tymczasowej i Stałej Komisji Śledczej, Kancelarii Namiestnika JCM w Królestwie Polskim, Kancelarii Tajnej tegoż Namiestnika, Sztabu Wojsk w Królestwie Polskim i innych. Prowadzono również kwerendy

w Archiwum Państwowym Warszawy, Archiwum Akt Nowych, Centralnym Archiwum Wojskowym, Archiwum Dokumentacji Mechanicznej, a także w Bibliotece Narodowej, gdzie analizowano przede wszystkim prasę i rękopisy wybranych wspomnień z epoki. Badano także zasoby muzealne poszukując materiałów ikonograficznych, czego przykładem może być kwerenda zdeponowanego w Muzeum Wojska Polskiego zbioru Augusta Kręckiego, zawierającego ponad 3000 fotografii portretowych uczestników Powstania Styczniowego. Warto zaznaczyć, że dane do zasobów kartoteki zdobywano również w oparciu o kwerendy przeprowadzane w archiwach rosyjskich – Rosyjskim Państwowym Archiwum Wojskowo-Historycznym i Państwowym Archiwum Federacji Rosyjskiej w Moskwie, a także Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym w Petersburgu i Archiwum Państwowym w Permie. Co prawda zakres prowadzonych tam prac był z oczywistych powodów dużo mniejszy niż w archiwach warszawskich, lecz ze względu na olbrzymie straty w polskich zespołach archiwalnych poniesione w okresie II wojny światowej, miał on mimo wszystko dla omawianego zagadnienia duże znaczenie.

W rezultacie owych zmuszonych prac powstała kartoteka więźniów licząca przeszło 15 tysięcy kart osobowych. Należy jednak podkreślić, że nie jest to zbiór zamknięty, bowiem przez cały czas prowadzone są kwerendy archiwalne, przynoszące efekty w postaci nowych danych dotyczących więźniów. W rezultacie rokrocznie zasoby kartoteki powiększają się o kilkadziesiąt nazwisk, a te już istniejące są uzupełniane nowymi informacjami.

W chwili obecnej starannie opracowywana przez blisko pół wieku kartoteka więźniów, stanowi ogromną i niezaprzeczną wartość dokumentacyjną, będąc niezwykle cennym zespołem archiwalnym. Pragnę zwrócić uwagę, że jest to jedyny tego typu w Polsce i na świecie zbiór dokumentujący losy bojowników więzionych w X Pawilonie, podkreślający szczególny charakter tego miejsca, naznaczonego krwią i cierpieniem narodu polskiego. Ze względu na swój unikatowy charakter zasób ten stał się podstawą do wielu współczesnych prac naukowych, wymienić tu można chociażby *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*. Praca zbiorowa pod red. Feliksa Tycha. T.1–2, Warszawa 1978, czy też *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy. Katalog fotografii ze zbiorów Muzeum Historycznego*

m. st. Warszawy, cz. I Powstanie styczniowe, oprac. Krystyna Lejko; *cz. II. Zesłańcy syberyjscy*, oprac. Elżbieta Kamińska, Warszawa 2005.

Z prośbą o możliwość przejrzania zasobów kartoteki zwraca się rokrocznie wiele osób (nie tylko ze środowisk naukowych) zainteresowanych dziejami Cytadeli i więźniów w niej przetrzymywanych. Szacunkowo liczbę zainteresowanych można określić na ponad 100 osób rocznie. Coraz częściej pojawiają się też pytania o możliwość elektronicznego udostępnienia kartoteki, zwłaszcza drogą *online*. Należy przypomnieć, że do tej pory kartoteka więźniów dostępna była jedynie w formie katalogów kartkowych przechowywanych i udostępnianych na miejscu, czyli w Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej. Karty o wymiarach arkusza ok. 24/18 cm, zapisane pismem odręcznym, często słabo czytelnym, różnymi charakterami pisma, mają wpisy o zróżnicowanej objętości od jednej do kilku stron. Zapis źródeł, choć wykonany rzetelnie przez pracowników merytorycznych muzeum, oznaczony jest formą skrótów niezbyt czytelnych i mało zrozumiałych dla osób niezorientowanych w zasobach archiwalnych.

Zatem pomimo dużego zainteresowania różnych środowisk – pracowników naukowych, uczniów, studentów, genealogów, nauczycieli – stanem badań dotyczących więźniów X Pawilonu, dostępność kartoteki była do tej pory z wielu powodów utrudniona. Wpływał na to postępujący proces autodestrukcyjny kart (ze względu na starzenie się materiału) oraz katalogów, a także wspomniany brak odpowiednich warunków do udostępniania zasobu.

Z podobnymi problemami boryka się obecnie wiele placówek, szczególnie archiwalnych. Zbiory stanowiące element dziedzictwa kulturowego są bezustannie narażone na zniszczenie nie tylko w wyniku nieprzewidzianych okoliczności typu klęski żywiołowe czy kradzieże, ale przede wszystkim na skutek procesu naturalnego starzenia. Obowiązkiem pracowników muzeum jest z jednej strony badanie naukowe zachowanego dorobku, a z drugiej pozostawienie go następnym pokoleniom w możliwie najpełniejszej postaci. Obydwa te wymagania spełnia w dużej mierze digitalizacja zasobów, czyli przetwarzanie zachowanych dokumentów o uznanej wartości historycznej lub kulturowej na ich cyfrowe surogaty, które z kolei ze względu na możliwość wykonania nieograniczonej liczby elektronicznych kopii można powszechnie udostępniać bez szkody dla zasobu.

Zresztą w obecnych czasach powszechnej komputeryzacji coraz trudniej jest dotrzeć do potencjalnego odbiorcy oferty muzealnej bez wykorzystania narzędzi komunikacji elektronicznej. Dlatego tak ważne jest inwestowanie w digitalizację zasobów muzealnych i udostępnianie ich w sieci.

Muzeum Niepodległości wychodząc naprzeciw omówionym powyżej potrzebom postanowiło rozpocząć w 2014 roku złożony i długofalowy, lecz przynoszący ogromne korzyści, proces digitalizacji kartoteki. W tym celu został opracowany przeze mnie autorski projekt zatytułowany *Cyfryzacja Kartoteki Więźniów Cytadeli Warszawskiej*, zakładający digitalizację nie tylko poprzez skanowanie kart, ale przede wszystkim w oparciu o specjalistyczny program, który w przyszłości umożliwiłby wszechstronne przeszukiwanie kartoteki i wykonywanie profesjonalnych kwerend. Podejmując się realizacji zadania opracowałem pod kątem merytorycznym nowy system muzealny (przy wsparciu informatycznym Michała Kaczyńskiego), o wdzięcznej nazwie *Skryba*, który pozwoli stworzyć w pełni profesjonalną i nowoczesną, a jednocześnie bardzo funkcjonalną i przyjazną dla użytkowników bazę danych z możliwością zamieszczania multimediów i udostępniania zasobów *online*, także w angielskiej wersji językowej. Program taki należało przygotować absolutnie od podstaw, uwzględniając wszelkie niuanse w zakresie specyficznego charakteru zasobu kartoteki więźniów Cytadeli. Uwzględniłem zatem nie tylko podział chronologiczny, ale także związane z nim różnice w rodzaju występujących danych. Spośród sześciu głównych grup tematycznych każda ma własne, odrębne pola zapisu, określające specyfikę występujących w niej informacji, z wykorzystaniem podziału na dane stałe, typu daty, lub pola wyboru, jak i arkusze danych opisowych. Zastosowany system zapewni skrupulatne i rzeczowe opracowanie kartoteki więźniów, umożliwiając sortowanie danych, w kilku wersjach podglądu, przy jednoczesnym zachowaniu treści i układu z oryginalnego zapisu kart katalogowych. Program *Skryba* pozwala na wszechstronne przeszukiwanie zasobów kartoteki, umożliwiając przy pomocy jednego kliknięcia odnalezienie wszystkich kart więźniów dotyczących przykładowo osób o zawodzie stolarza, uczestników Powstania Styczniowego, pochodzących z Kutna, zesłanych na Syberię itd. – można mnożyć wyznaczniki wyszukiwania. Spośród wielu przydatnych funkcjonalności

programu wymienić należy także metodę tzw. linkowania, dzięki której w prosty sposób można będzie odnaleźć wszystkie osoby powiązane, a więc „zlinkowane”, mówiąc językiem programu, z daną sprawą lub więźniem. Wszelkie zamieszczone dane będą miały odniesienia do źródeł i informacje, z jakich archiwów pochodzą wraz ze szczegółowym podaniem sygnatur. Opracowany przeze mnie program będzie zatem umożliwiał szerokie spektrum pracy – np. poprzez porównywanie ze sobą biogramów więźniów o tych samych nazwiskach czy datach urodzenia, pozwalając nie tylko na wnikliwą analizę, ale i wielopłaszczyznowe kwerendy. Wszelkie dodane do rekordów załączniki będą w pełni możliwe do odnalezienia, a przy każdym z nich ukażą się graficzne miniatury podglądu dodanych multimediów z możliwością ich natychmiastowego powiększenia lub skopiowania na dysk.

Przygotowując system dostępnych pól przywiązywałem dużą wagę do staranności zapisu danych, mając na uwadze wierne odwzorowanie zawartości kartoteki, z uwzględnieniem takich szczegółów jak np. rozróżnianie dat wg kalendarzy juliańskiego i gregoriańskiego, co często występuje na arkuszach kart, a także możliwość wykonywania zapisu lub nawet całych notatek przy użyciu cyrylicy, dzięki wygodnej i otwieranej domyślnie przez program wirtualnej klawiaturze. System *Skryba* zapewnia także szczegółowe określenie pochodzenia zawartych informacji, dzięki funkcji dodawania źródeł, wraz z podaniem informacji o placówce archiwalnej, posiadającej dany zasób oraz szczegółową sygnaturą, ułatwiając tym samym osobom poszukującym informacji o więźniach odnalezienie materiałów, zarówno w polskich, jak i zagranicznych archiwach państwowych. Program dodatkowo ułatwia to zadanie, prezentując opis wszelkich skrótów jednostek archiwalnych stosowanych do tej pory na kartach katalogowych.

Dzięki swej wszechstronności system *Skryba* pozwoli zatem scalić, uporządkować i upowszechnić rozległą dokumentację kartoteki, będącą poważnym dorobkiem naukowym muzeum, osiągniętym w wyniku żmudnych, pięćdziesięcioletnich prac badawczych prowadzonych przez wielu pracowników merytorycznych.

Digitalizacja i udostępnienie w Internecie zasobów kartoteki więźniów X Pawilonu będzie ważnym źródłem informacji dla różnych środowisk (naukowców, uczniów, studentów, genealogów), stanie się także trwałym świadectwem polskich dążeń

niepodległościowych i związanej z tym martyrologii. Dzięki programowi do digitalizacji kartoteki więźniów Cytadeli, powstanie możliwość wszechstronnego przeszukiwania *online* zasobów archiwum (także w języku angielskim), przeprowadzania kwerend, analiz i badań. Dane będą udostępniane w opracowanej specjalnie w tym celu wyszukiwarce internetowej oraz na nośnikach elektronicznych. Udostępnione w sieci zasoby kartoteki więźniów Cytadeli wraz z plikami multimedialnymi oraz skanami kart archiwalnych będą nie tylko bezcennym źródłem informacji dla szerokiego grona odbiorców (poprzez Internet zapewniając dostępność na całym świecie), ale zaznaczą także dorobek Muzeum Niepodległości, jako placówki przywiązującej wagę zarówno do wnikliwych badań naukowych, jak i upowszechniania gromadzonych zasobów muzealnych. W świetle zawartych w artykule informacji i zakresie realizowanych przeze mnie prac można przypuszczać, że *Skryba* w Muzeum X Pawilonu stanie się jednym z głównych wyznaczników wysokiego poziomu usług świadczonych przez Muzeum Niepodległości, a zbudowanie nowoczesnej instytucji kultury wpłynie na nową jakość oferty muzealnej.

Ze względu na dużą ilość kart więźniów (ponad 15 tysięcy) i jednocześnie złożoność zasobu, trudności w odczytaniu kart i ich analizie przewiduje się, że prace nad wprowadzeniem wszystkich danych kartoteki więźniów X Pawilonu potrwać kilka lat. Niemniej rozpoczynający się w styczniu 2015 roku proces cyfryzacji będzie miał odzwierciedlenie w postaci systematycznie digitalizowanych i udostępnianych na bieżąco w trybie *online* danych wraz z kopiami skanów kart więźniów i załączonymi multimediami. Zeskanowane karty archiwalne będą przechowywane na serwerze Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej, w postaci plików o bezstratnych formatach, jako tzw. pliki wzorcowe, zgodnie z normami opracowanymi przez Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów¹.

¹ Opracowany przez NIMOZ *Katalog Dobrych Praktyk Digitalizacji* jest dokumentem ściśle definiującym wymagania w zakresie digitalizacji materiałów archiwalnych, obiektów muzealnych i bibliotecznych. Podane w nim zalecenia mają na celu umożliwienie długotrwałego przechowywania utworzonych kopii cyfrowych, utrwalenie zdigitalizowanej treści oraz zapewnienie powszechnego dostępu do niej.

Cyfryzacja i zastosowanie omówionego wyżej profesjonalnego programu komputerowego do digitalizacji archiwum kartoteki pozwoli na wyszukiwanie danych pod różnym kątem, stanie się więc załącznikiem kolejnych, niewykluczone, że odkrywczych, prac naukowych, a także podniesie prestiż Muzeum Niepodległości, stawiając je na równi z innymi, nowoczesnymi placówkami muzealnymi, umożliwiając jednocześnie dotrzymanie kroku technologicznym postępom na drodze powszechnie rozumianej ochrony zasobów muzealnych.

Filip Żelewski

Publikacje nadesłane:

Stowarzyszenie Łagierników Żołnierzy Armii Krajowej

„Kwartalnik Stowarzyszenia Łagierników Żołnierzy AK”

2015: nr 1 (74)

Tadeusz Skoczek

- Jaźwiński Piotr, *Oficerowie i dżentelmeni. Życie prywatne i służbowe kawalerzystów Drugiej Rzeczypospolitej*, [Warszawa] 2011.
- Cydzik Grzegorz, *Ułani, ułani. Wspomnienia, gawędy, opowieści*, [Warszawa] 2012.
- McCagg William, *Dzieje Żydów w monarchii habsburskiej w latach 1670–1918*, Warszawa 2010.
- Jankowski Stanisław, *Klucze do wolności. Ze zbrojną pomocą więźniom Gestapo, SS i NKWD*, Poznań 2013.
- Lis Marek, *Ku Niepodległości. Działania wojenne i dzieje czynu legionowego na ziemi sandomierskiej i opatowskiej w latach 1914–1915. Historia, pamięć, tradycja*, Ożarów 2014.
- Szarek Jarosław, *Powstanie styczniowe. Zryw wolnych Polaków*, Kraków 2013.
- Kocój Henryk, *Dyplomaci sascy wobec powstania kościuszkowskiego*, Kraków 2013.
- Solak Andrzej, *Kresy w płomieniach 1908–1957*, Kraków 2013.
- Williamson David, *Zdradzona Polska. Napaść Niemiec i Związku Sowieckiego na Polskę w 1939 roku*, tłum. K.F. Rudolf, Poznań 2013.
- *Polska dyplomacja na Wschodzie w XX – początkach XXI wieku, praca zbiorowa* (pod redakcją Henryka Strońskiego i Grzegorza Seroczyńskiego), Olsztyn–Charków 2010.

Grażyna Jonkajtys-Luba

„Weteran, organ Stowarzyszenia Weteranów Armii Polskiej w Ameryce = [The Veteran]: organ of the Polish Army Veterans Ass'n of America”

2013: nr 1105,1109,1110,1111,1112

2014: nr 1113,1114,1115,1116,1117,1118,1119,1120,1121

2015: nr 1122,1123,1124,1125,1127